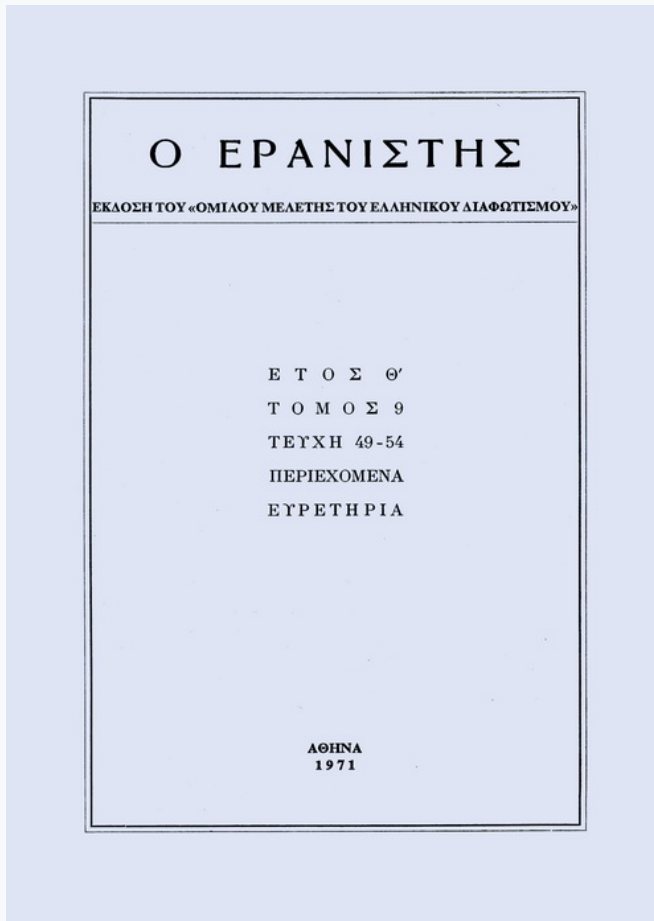

The Gleaner

Vol 9 (1971)

Μιά σύγκριση ανάμεσα στις δύο εκδόσεις της Ιστορίας του Κ. Παπαρρηγοπούλου

Κ. Λάμπας, Π. Μιχαηλάρης

doi: [10.12681/er.9947](https://doi.org/10.12681/er.9947)

Copyright © 2016, Κ. Λάμπας, Π. Μιχαηλάρης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Λάμπας Κ., & Μιχαηλάρης Π. (2016). Μιά σύγκριση ανάμεσα στις δύο εκδόσεις της Ιστορίας του Κ. Παπαρρηγοπούλου. *The Gleaner*, 9, 73–78. <https://doi.org/10.12681/er.9947>

ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ πρώτη ἔκδοση τῆς πεντάτομης Ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου ἄρχισε νὰ βγαίνει σὲ τεύχη στὰ τέλη τοῦ 1860 κι' ὀλοκληρώθηκε τὸ 1874. Μία προσπάθεια γιὰ ἐπανεκδοση τῆς Ἱστορίας μὲ ἀνανεωμένη μορφή ἔγινε τὸ 1881· πραγματικὰ τὸ Νοέμβριο τοῦ ἴδιου ἔτους κυκλοφόρησε ἓνα πρῶτο τεύχος, ἀλλὰ χωρὶς συνέχεια. Ἡ δευτέρα ἔκδοση τοῦ ἔργου πραγματοποιήθηκε ἀνάμεσα στὰ 1885 καὶ 1888¹.

Ὁ πέμπτος, καὶ τελευταῖος, τόμος τῆς Ἱστορίας περιλαμβάνει τὰ βιβλία ιγ' - ιε', τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν περίοδο ἀπὸ τοῦ 1204 ὡς τὰ νεώτερα χρόνια. Τὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ τόμου μελετᾶει τὴν «ἐπιτολὴ τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ»², ἡ ὁποία σημειώνεται μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Φράγκους (1204) καὶ φθάνει ὡς τὴν κατάλυση τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (1453). Τὸ δεύτερο βιβλίο τοῦ τόμου παρακολουθεῖ τὴν ἐξέλιξη τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, ἐξαίροντας τοὺς συντελεστὲς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ρυθμίζουν καὶ δίνουν τὸ χαρακτῆρα στὸ ὑπόδουλο γένος. Στὸ τελευταῖο βιβλίο τοῦ τόμου περιέχεται ὁ Ἀγώνας τοῦ ἔθνους γιὰ τὴν πολιτικὴ του ἀποκατάσταση καὶ ἡ δημιουργία τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ κράτους.

Ἐπειδὴ παρατηρήθηκαν ὀρισμένες σημαντικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν πρώτη καὶ τὴ δευτέρα ἔκδοση τῆς Ἱστορίας, ἐπιχειρήσαμε μία σύγκριση, περιορισμένη ὅμως εἰδικὰ στὰ δύο τελευταῖα βιβλία τοῦ ε' τόμου (ιδ' καὶ ιε'). Οἱ διαφορὲς συνίστανται σὲ θέματα ἐξωτερικῆς μορφῆς

1. Γιὰ τὶς ἐκδόσεις τῆς Ἱστορίας καὶ στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου βλ. τὶς μελέτες τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Οἱ πρῶτες ἐκδόσεις τῆς Ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου*, π. «Ὁ Ἑραμιστῆς» 5 (1967), σελ. 145 - 155, *Τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου (1849) καὶ ἡ ἀπάντησή τοῦ Ε. Καστόρη*, π. «Ὁ Ἑραμιστῆς» 4 (1966), σελ. 65 - 79, «Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ

ἔθνους» βιβλιογραφικὸ σημείωμα, π. «Ὁ Ἑραμιστῆς» 7 (1969), σελ. 193 - 202· ἐπίσης βλ. τὶς εἰσαγωγὲς τοῦ ἴδιου στὶς ἐκδόσεις «Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη»: *Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (Ἡ πρώτη μορφή: 1853)*, Ἀθήνα 1970 καὶ *Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος, Προλεγόμενα*, Ἀθήνα 1970.

2. Γιὰ τὴν καθιέρωση τοῦ ὅρου «νέος ἑλληνισμός» βλ. παρακάτω.

του κειμένου (γραμματικές κυρίως μεταβολές), σε θέματα περιχομένου και γενικώτερης διάρθρωσης τής ύλης.

Στή δεύτερη έκδοση είναι φανερή ή προσπάθεια του συγγραφέα να ανακατατάξει την ύλη έτσι, ώστε οι διάφορες νοηματικές ενότητες να αποκτήσουν αυτοτελή, πληρέστερη μορφή. Προς τοῦτο, αλλάζει μέσα στο κείμενο τής δεύτερης έκδοσης τή θέση πολλῶν παραγράφων και τις εντάσσει σε γενικότερες συγγενικές ενότητες. Στο βιβλίο ιδ' τὰ κεφάλαια γ' - η' δὲν είχαν τὴν ἴδια μορφή και στήν πρώτη έκδοση, αλλά οι διάφορες παράγραφοι που τὸ ἀποτελοῦν ἦσαν κατανεμημένες σε διαφορετικά σημεία του κειμένου και δημιουργήθηκαν με τὴ νέα διάρθρωση τής ύλης³. Ἡ ἐνοποίηση αὐτὴ εἶχε ἐνίοτε ὡς ἐπακόλουθο τὴν πλήρη ἀποβολὴ μικρῶν ἢ μεγάλων παραγράφων, που δὲν μπορούσαν να σταθοῦν πλέον μέσα στα νέα κεφάλαια⁴. Ἡ αὐστηρότερη, λογικότερη διάρθρωση τής ύλης συνδέεται στενά με τὴ χρήση ἰδιαιτέρων τίτλων που καθιερώθηκαν για τὰ κεφάλαια τής δεύτερης έκδοσης, πράγμα που ἀπαίτησε ὀπωσδήποτε κάποια πλέον καθορισμένη μορφή περιχομένων.

Ὡς πρὸς τὴ γλῶσσα, σημειώνονται συχνά ἀπὸ τὴ μία έκδοση στήν ἄλλη γραμματικές και συντακτικές μεταβολές, ὅπου παρατηρεῖται μία τάση γλωσσικοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ. Τοῦτο εἶναι περισσότερο φανερό στα ῥήματα : τύποι που παρουσιάζονται ἀπλούστεροι στήν πρώτη έκδοση, παίρνουν στή δεύτερη λογικότερη μορφή⁵. Τὸ ἴδιο γίνεται και με τις ὀνομασίες πραγμάτων. Ἐνίοτε συνυπάρχουν τύποι τής μιᾶς και τής ἄλλης μορφῆς, χωρὶς αὐτὸ να ἀναιρεῖ τὸν παραπάνω κανόνα. Λιγότερα εἶναι τὰ παραδείγματα που ἀφοροῦν στήν ἀλλαγὴ τής σύνταξης. Ἀξιοσημείωτη ἐπίσης εἶναι ἡ μετατροπὴ περιφραστικῶν τύπων σε μονολεκτικούς, ἡ ὅποια καθιστᾷ τὸ λόγο κυριολεκτικὸ και λιτότερο : μία ἐνδειξη ἀκόμη ὅτι και ἡ γενικότερη δομὴ του λόγου τείνει πρὸς τὸν ἐξαρχαϊσμό. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ παρατηρεῖται σε ἐπιθετικές μετοχές και ἐπιρ-

3. Τὸ κεφάλαιο γ' ἀποτελεῖται ἀπὸ τις σελ. 579 - 584 και 506 - 540 του ἀντιστοίχου κεφ. τής πρώτης έκδοσης· τὸ κεφ. δ' ἀπὸ τις σελ. 540 - 579· τὸ κεφ. ε' ἀπὸ τις σελ. 669 - 681, 694 - 696, 698 - 700 και 701 - 712· τὸ κεφ. στ' ἀπὸ τις σελ. 734 - 749, 696 - 698, 700 - 701 και 681 - 694· τὸ κεφ. ζ' ἀπὸ τις σελ. 712 - 729, 749 - 752 και 731 - 734· τέλος τὸ κεφ. η' ἀπὸ τις σελ. 584 - 669 και 752 - 753.

4. Σημειώνουμε τις ἐξῆς ἀποβολές : σελ. 729 - 731 (α' έκδοση), Δὲν ἔχομεν λοιπὸν... δυνάμεις· σελ. 988 - 989 (α' έκδοση), Ἐνταῦθα... καθήκον.

5. Τύποι τῶν δύο ἐκδόσεων ἀντιστοίχως : μηχανευόμενος - μηχανώμενος, ἐπατριάρχειεν - ἐπατριάρχει, ἐσύστησε - συνέστησε, καθ' ὄλοκληρίαν - πολλοῦ γε δεῖ, μετενάστευσαν - μετηνάστευσαν κ.λ.π.

ρήματα⁶. Κοντά στις παραπάνω μεταβολές τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ κειμένου, παρατηρεῖται καὶ μία ιδιαίτερη φροντίδα τοῦ συγγραφέα, ἡ ὁποία ἀποβλέπει νὰ καταστήσει τὴν ἀφήγηση πιὸ ἀκριβῆ καὶ εὐσύνοπτη καὶ ἐπιχειρεῖται μὲ τὴν παράλειψη μικρῶν λεπτομερειῶν, ὅπου δὲν φαίνονται ἀναγκαῖες, μὲ τὴ διασάφηση γενικοτήτων, ὅταν τὸ νόημα εἶναι ἀσαφές κ.λ.π.⁷

Μία ἄλλη διαφορά μεταξύ τῶν δύο ἐκδόσεων ἐγκρίεται στὴν προσθήκη ἢ τὴν παράλειψη παραγράφων. Οἱ προσθήκες, ἀναφερόμενες σὲ συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα, ἔχουν πληροφοριακὸ χαρακτήρα καὶ προέρχονται, εἴτε ἀπὸ βιβλία ποὺ ἐκδόθηκαν μετὰ τὴν πρώτη ἐκδοση τῆς Ἱστορίας ἢ προϋπῆρχαν, εἴτε ἀπὸ κρίσεις καὶ ὑποδείξεις ἀγωνιστῶν τοῦ 21 καὶ ἄλλων.

Ἀμέσως μετὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ ε' τόμου ὁ ναύαρχος Κ. Νικόδημος, σὲ φυλλάδιο ποὺ ἐβγαλε τὸ 1875⁸, ἀναίρεσε ὀρισμένα σημεῖα τῆς Ἱστορίας, σχετικὰ μὲ τὴ δράση τῶν Ψαριανῶν κατὰ τὴν Ἐπανάσταση. Μὲ τὸ πλεονέκτημα τῆς προσωπικῆς του πείρας, ὡς ἀγωνιστῆ τοῦ 21, σημειώνει παραλείψεις καὶ σφάλματα γύρω ἀπὸ λεπτομέρειες τοῦ ναυτικοῦ Ἀγῶνα, ποὺ ἀφοροῦν κυρίως σὲ ἀριθμούς καὶ ἡμερομηνίες, καὶ ἐπιφέρει διορθώσεις παραπέμποντας στὸ «Ἵπόμνημά» του⁹. Μάλιστα ἀποδίδει τίς λανθασμένες πληροφορίες τοῦ Παπαρρηγοπούλου στὸ ὅτι δὲν συμβουλευθεῖ τὸ «Ἵπόμνημα» κατὰ τὴ συγγραφὴ τῆς Ἱστορίας του. Ὁ Παπαρρηγόπουλος σὲ ἀπάντησή του ἀπὸ τὴν «Ἐφημερίδα»¹⁰ ἀντιλέγει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ καταχωροῦνται μικρὰ τοπικὰ γεγονότα σὲ μία γενικὴ Ἱστορία ὡς πρὸς τὰ σφάλματα ποὺ τοῦ

6. Μερικὰ παραδείγματα : οἱ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης - οἱ προδιατελέσαντες, ὡς Ἑλληνὶς ἐπολιτευέτο - Ἑλληνοπρεπῶς, τῶν ὅσοι πρότερον ἀνεζήτουν - τῶν πρότερον ἀναζητουμένων κ.λ.π.

7. Στὸ κεφ. «Ἀποδημῖαι προυχόντων» τῆς δευτέρας ἐκδοσης (τόμ. Ε', σελ. 463) ἀναλύει τὴ διακήρυξη τοῦ Μωάμεθ πρὸς τοὺς ἀποδημοῦντες Ἑλληνας, ἐνῶ στὴν πρώτη ἐκδοση τὴν μνημόνευε ἀπλῶς. Γιὰ τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ Καϊναρτζῆ προσθέτει στὴ δευτέρη ἐκδοση τὸν ὄρο τῆς

θηρησκευτικῆς προστασίας (τόμ. Ε', σελ. 586). Παραλείψεις λεπτομερειῶν βλ. στὶς σελ. 751, 789 (β' ἐκδ.) — 815, 856 (β' ἐκδ.) κ.λ.π.

8. Κ. Νικόδημος, Ἀπάντησις εἰς τὰ περὶ Ψαριανῶν ἐσφαλμένους γραφέντα ἐν τῷ ε' τόμῳ τῆς Ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου, ἐν Ἀθῆναις 1875.

9. Κ. Νικόδημος, Ἵπόμνημα τῆς νήσου Ψαρῶν, Ἀθήνησι 1862, τόμοι 2.

10. «Ἐφημερίς», ἀριθ. 48, 18 Φεβρ. 1875.

καταλογίζονται, ύπόσχεται νά διορθώσει τὰ βασικότερα, πράγμα πού γίνεται στη δεύτερη έκδοση.

Ένα δεύτερο φυλλάδιο κυκλοφόρησε τὸ ἴδιο ἔτος ὁ Ν. Κοτζιάς¹¹, ὅπου κατηγορεῖται ὁ Παπαρρηγόπουλος ὁμοίως γιὰ σφάλματα καὶ παραλείψεις ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν Ψαρῶν στὴν Ἐπανάσταση. Ἐπαναλαμβάνει περίπου τὶς κρίσεις τοῦ Νικοδήμου, ἀλλὰ σὲ τόνο ὀξύτερο καὶ ἐριστικότερο. Ψέγει τὸν Παπαρρηγόπουλο, μεταξὺ τῶν ἄλλων, γιὰ μεροληψία κατὰ τῶν Ὑδραίων, γιὰ τὴν προχειρότητα μὲ τὴν ὁποία ἐρεύνησε τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα καὶ τέλος γιὰ κάποια ξενομανία σχετικὰ μὲ τὴν χρῆση τῆς βιβλιογραφίας του : «Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ὅμως, φαίνεται, ὅτι προτιμᾷ τὰς ἡμαρτημένας εἰδήσεις, ἀρκεῖ μόνον αὐταὶ νὰ πηγάζουν ἐξ ἄλλοφύλων»¹². Ἀπὸ τὶς ὑποδείξεις τοῦ Νικοδήμου καὶ τοῦ Κοτζιά ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐπέφερε ἐλάχιστες μεταβολές στὴν δεύτερη έκδοση¹³.

Ἄλλα βοηθήματα τὰ ὁποῖα συμβουλευέται γιὰ τὶς προσθήκες εἶναι τὰ «Ἡμερολόγια» τοῦ ναυάρχου Ἄναστ. Τσαμαδοῦ, πού κυκλοφόρησαν τὸ 1886¹⁴, μία χειρόγραφη ἱστορία γιὰ τὴν δράση τοῦ Ἀλῆ - πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων, τὴν «Ἱστορία τῆς Ραγούζης» τοῦ Ἑγγελ¹⁵, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ πληροφορίες γιὰ τὴν ἀποδημία τῶν εὐγενῶν στὴ Δύση κ. ἄ.

Οἱ παραλείψεις στὴν δεύτερη έκδοση ἀφοροῦν σὲ παραγράφους, ὅπου ὁ συγγραφέας ἀνέπτυξε προσωπικὲς του ἀπόψεις ἐπάνω σὲ θέματα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς νεοελληνικῆς συνείδησης, τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα κ. ἄ. Στὴν πρώτη έκδοση τῆς Ἱστορίας, στὸ κεφάλαιο ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ ἔνοπλα κινήματα τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατία, ὁ συγγραφέας ὑπεστήριξε ὅτι στὸν 17 αἰῶνα ἐπικρατοῦσε στοὺς ὑποδούλους Ἑλληνες ἡ χριστιανικὴ συνείδηση, ἐνῶ ἡ ἑλληνικὴ ἦταν ἀτονότερη : «οἱ πατέρες ἡμῶν ἠγωνίζοντο ὡς Χριστιανοὶ μᾶλλον κατὰ τῶν μωαμεθανῶν ἢ ὡς Ἑλληνες κατὰ τῆς ξενικῆς κυριαρχίας»¹⁶. Ἡ περι-

11. Ν. Κοτζιάς, *Κρίσεις τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας τοῦ Κ. Παπαρρηγόπουλου*, Ἐν Ἀθήναις 1875.

12. ἕ. ἄ., σελ. 13.

13. Διορθώνει τὶς ἡμερομηνίες πού ἀναφέρονται στὴν ἐπανάσταση τῶν νησιῶν Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Ψαρῶν τὸ 1821, σελ. 846 (α' έκδ.) - 780 (β' έκδ.) καὶ μία λεπτομέρεια σὲ ὀνόματα πυρπολητῶν Ψαριανῶν, σελ. 868 (α'

ἐκδ.) - 801 (β' έκδ.).

14. *Ἱστορικὰ Ἡμερολόγια τῶν Ἑλληνικῶν ναυμαχιῶν τοῦ 1821, ἐκ τῶν ἡμερολογίων τοῦ ναυάρχου Ἄν. Τσαμαδοῦ*, Ἐν Ἀθήναις 1886· παράθεση ἀποσπασμάτων βλ. στίς σελ. 723 καὶ 795 (β' έκδ.).

15. I. Chr. Engel, *Geschichte des Freystaates Ragusa*, 1807.

16. σελ. 611, β' έκδ.

κοπή του χωρίου αυτού φανερώνει, ότι εδώ ο Παπαρρηγόπουλος συλλαμβάνει κατά τρόπο πιο ολοκληρωμένο την έννοια της φυλής μέσα στην ιστορία : βαθύτερα από τη χριστιανική συνείδηση διαπιστώνει προϋπάρχουσα την έθνική συνείδηση του γένους, χάρη στην οποία επιβιώνει πάντα, μέσα από τις όποιεσδήποτε συνθήκες.

Σε άλλο σημείο ο συγγραφέας παραλείπει μία παράγραφο αναφερομένη στην υπερεθνική ακτινοβολία της Έκκλησίας. Εκεί υπεστήριζε ότι, αν δεν έχανόταν ή Κωνσταντινούπολη το 1453, ή ορθόδοξη Έκκλησία θα μπορούσε να δώσει άλλη όψη στη μεταρρύθμιση του ιστ' αιώνα : οι διαμαρτυρόμενοι θα προσέγγιζαν την ορθόδοξη Ανατολή και δεν θα κατέληγαν στις γνωστές δογματικές ακρότητες¹⁷. Σχετικά με την Επανάσταση του 1821, εγκαταλείπει στη δεύτερη έκδοση την άποψη ότι ο Άλφ - πασάς, αν είχε την κατάλληλη πολιτική δεξιότητα, θα μπορούσε να προσεγγίσει τους Έλληνες, να προσηλυτισθεί στο Χριστιανισμό και να ιδρύσει δικό του ανεξάρτητο κράτος, καθιστώντας έτσι περιττή την Επανάσταση¹⁸. Μία άλλη παράλειψη αναφέρεται στο νεοελληνικό πολιτισμό και τις μελλοντικές προοπτικές του και φαίνεται να εκφράζει κάποια συντηρητικότερη αντίληψη. Στη σχετική παράγραφο διετύπωνε τη γνώμη, ότι ή σύγχρονη πραγματικότητα (μετά την Επανάσταση) επιβάλλει στην Ελλάδα να στραφεί προς το δυτικό πολιτισμό, γιατί μόνο από μια τέτοια έναρμόνια έπαφή θα μπορέσει να ανακτήσει πλήρως τις πολιτικές και πνευματικές της δυνάμεις¹⁹.

Η πιο χαρακτηριστική διαφορά ανάμεσα στις δύο εκδόσεις έγκειται στη σταθερή χρήση του όρου νέος έλληνισμός στη δεύτερη έκδοση. Ένώ στην πρώτη έκδοση χρησιμοποιούνται αδιαφόρως οι όροι έλληνικόν έθνος και έλληνισμός, εδώ αντικαθίστανται από το συγκεκριμένο όρο νέος έλληνισμός. Άξιοσημείωτος είναι ο υπότιτλος «έπιτολή του νέου έλληνισμού» στο ιγ' βιβλίο, το αναφερόμενο στη χρονική περίοδο 1204 - 1453. Η αντικατάσταση αυτή σκοπεύει να κάμει έμφανεστερη τη νέα περίοδο της ελληνικής ιστορίας, ή οποία ανατέλλει στις αρχές του ιγ' αιώνα και διαμορφώνεται ως αυτόνομη έννοια μέσα στην καθολική πορεία του έλληνισμού. Ο όρος υπάρχει συχνότερα εκεί όπου γίνονται προσθήκες στη δεύτερη έκδοση, αλλά τακτικά παίρνει τη θέση και των άλλων προϋπαρχόντων όρων, λιγότερο κυριολεκτικών. Πιο αποφασιστικά δείχνει την κατίσχυση του νέου όρου ή χρήση του στους

17. σελ. 472, β' έκδ.

19. σελ. 731, β' έκδ.

18. σελ. 651, β' έκδ.

τίτλους και ύποτίτλους τών βιβλίων και τών κεφαλαίων του ε' τόμου²⁰. 'Ως πρὸς τὸν ὄρο μεσαιωνικός, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι κυριαρχεῖ ἀπολύτως στὴ δευτέρα ἐκδοση, ἀντικαθιστώντας τὸν ὄρο βυζαντινός : τὸ Βυζάντιο ἔχει πλέον ἀποκατασταθεῖ πλήρως μέσα στὴν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους²¹.

Ἡ ἔξαρση τοῦ ὄρου νέος ἑλληνισμός στὴ δευτέρα ἐκδοση δὲν ἔχει καθόλου τυπικὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ σημαίνει τὴ θέληση τοῦ ἱστοριογράφου νὰ τονίσει τὴ σχέση τῆς νέας Ἑλλάδας μὲ τὸ παρελθόν της καὶ συγχρόνως νὰ τὴν προβάλει ὡς ἐνότητα μὲ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, προβλήματα καὶ ἐπιδιώξεις. Τὴ στροφή τοῦ Παπαρρηγοπούλου πρὸς τὰ σύγχρονα νεοελληνικὰ πράγματα φανερώνει ὁ πρόλογος, τὸν ὁποῖο προέταξε στὸν ε' τόμο τῆς δευτέρας ἐκδοσης. 'Εκεῖ περιγράφει συνοπτικὰ τὴν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ὡς τὴν ἐποχὴ του (1887), ἐλέγχοντας συγχρόνως τὶς πολιτικὲς ἐξελίξεις στὰ χρόνια αὐτά. "Ὅλο τὸ κείμενο ἀποπνέει τὴν πικρία του, γιατί σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία δὲν μπόρεσε νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἐθνικὴ ἀποστολὴ της : «Δυστυχῶς ἐπὶ τῆς τελευταίας ἐξηχρονταστίας οὔτε τὸ ἐνεστὼς ἡμῶν ἐρρυθμίσθη, οὔτε τὸ μέλλον παρεσκευάσθη»²².

Μὲ τὶς βελτιώσεις, οἱ ὁποῖες γίνονται στὴ δευτέρα ἐκδοση τῆς Ἱστορίας, ὁ Παπαρρηγόπουλος ἐπιτυγχάνει νὰ δώσει πληρέστερη ἐνότητα στὸ ὕλικό του, νὰ διαχωρίσει ἀσφαλέστερα τὶς ἐπὶ μέρους νοηματικὲς ἐνότητες καὶ νὰ τονίσει ἰδίως τὸ τελευταῖο στάδιο τῆς πορείας τοῦ ἑλληνισμοῦ, τὴν νεοελληνικὴ πραγματικότητα, ἐξαιρώντας τὸ χαρακτήρα της. Ἐξ ἄλλου μὲ τὶς ποικίλες διορθώσεις καὶ διασαφίσεις ἡ δευτέρα ἐκδοση παρουσιάζεται πιὸ ὀλοκληρωμένη, ἱστορικὴ καὶ ἐκφραστικὴ.

Κ. Λάππας — Π. Μιχαηλῶνης

20. Τὰ βιβλία ιγ' - ιε' ἔχουν τίτλο νέος ἑλληνισμός, ἀντιστοίχως πρὸς τὸν τίτλο μεσαιωνικός ἑλληνισμός τών προηγουμένων βιβλίων (θ' - ιβ'). Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, τὰ κεφ. γ' - η' τοῦ ιδ' βιβλίου τιτλοφοροῦνται τὰ πέντε πρῶτα «Ὁργάνωσις τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ...» καὶ τὸ τελευταῖο «Ἐνοπλιο τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ διαμαρτυρία». Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου βλ. Ζακυθηνός Δ., Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1962,

σελ. 7 κ.έ.

21. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀντικατάσταση τών ὄρων βυζαντινός - μεσαιωνικός βλ. στὸν γ' τόμο τῆς δευτέρας ἐκδοσης, σελ. 25 κ.έ. Ἐπίσης στοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους (Ἡ πρώτη μορφή: 1853), ἔ. ἀ., σελ. 10, 19.

22. Τὸ κείμενο τοῦ προλόγου τοῦ ε' τόμου (β' ἐκδ.) εἶναι ἀναδημοσιευμένο μὲ εἰσαγωγή στοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ, Προλεγόμενα, ἔ. ἀ., σελ. 96 καὶ 155 - 163.